

др Војин Димитријевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ПОЈАМ ТЕРОРИЗМА

I

Истраживање тероризма, које је у последњих двадесетак година врло интензивно — иако по мишљењу већине истраживача не доноси нарочите теоријске резултате, битно је отежано немогућношћу да се постигне сагласност о дефиницији појаве о којој је реч. То иде дотле да неки сматрају да дефиниција уопште није могућа (1) или да, штавише, није ни потребна. Лакер (Laquer), аутор једног од често навођених дела о тероризму, чак верује да може да напише обимну књигу и не покушавајући да уђе у узалудни посао дефинисања (2).

Ситуација је слична и ван области научног истраживања: у Уједињеним нацијама, другим међународним организацијама и међународним скуповима политичке природе воде се — често врло бурне — расправе о тероризму и његовом сузбијању а да при том учесници, у најмању руку, немају заједничку представу о њему. Као и научници, неки представници држава уопште се и не труде да одреде шта је, бар по њиховом схватању, тероризам, други дају своје провизорне дефиниције, док трећи — и то треба одмах запазити — прилагођавају дефиниције својим интересима, или интересима оних на чијој су страни, показујући тако да сам процес дефинисања сматрају битним делом шире политичке борбе. Ово је разумљиво зато што дискусија у међународним политичким форумима нема првенствено научну сврху разумевања и објашњавања друштвене појаве, већ јој је циљ практичан и политички: сузбијање тероризма. У овом другом случају из дефиниције треба да проистекне нешто налик на опис кривичног дела, чије извршавање треба спречавати и чије извршиоце ваља кажњавати. За разлику од научне дескрипције, која у начелу може да избегне вредносне елементе, оваква политичка анализа то не може, јер јој је циљ да опише појаву коју сви осуђују.

Ова два приступа могла би се још помирити када би остала ограничена на научне скупове и списе, с једне стране, и међународне сусрете представника влада, с друге стране. Међутим, хтели ми то или не, реч

(1) Види мишљења наведена код А. Р. Schmid, *Political Terrorism*, Амстердам North Holland, 1983, стр. 7 и даље.

(2) W. Laquer, *Terrorism*, Бостон: Little Brown, 1977, стр. 5 и 79.

тероризам је и у јавном мњењу и обичном говору добила јак вредносни набој. То је ознака за нешто лоше, незаконито, неморално, штетно. Прошла су времена када су људи сами за себе или за своје пријатеље и једномишљенике говорили да су терористи и да се баве терором или тероризмом, што је још Лењину допуштало да расправља о корисности или некорисности тероризма као метода борбе радничке класе или њене партије, или Троцком да заступа терор као средство за одбрану револуције и успостављање диктатуре пролетаријата (3). Колико је потписаноме познато, од оних који су после другог светског рата проповедали примену насиља у политичкој борби (и које су стога други сматрали терористима) само је бразилски револуционар и идеолог „градске гериле” Карлос Маригела (Marighella) својим следбеницима и саборцима препоручивао нешто што је он отворено назвао „тероризмом” и што — рецимо то одмах — представља скуп тактичких радњи, много ужи од онога што већина убраја у терористичке акте. Према познатом Маригелином *Миниприручнику градског герилца*, „тероризам је акција, која обично укључује подметање бомбе или ватрене (sic) експлозије велике разорне моћи, која може да нанесе непријатељу непоправиву штету”. Касније се, међутим, додаје да „постоје случајеви када се он (тероризам) може извести извршењем смртне пресуде или систематским паљењем инсталација, имовине, ... слагалишта, плантажа итд.”. Маригела закључује да је „тероризам средство од кога револуционар не може никада да одустане”(4).

Супротно расположење, које неће да прихвати тероризам као ознаку ни за један метод борбе за оправдане и дозвољене циљеве, или за било какав акт који се може морално и политички оправдати, можда најбоље илуструје тврдња Јасера Арафата да „онај који се бори за оправдану ствар, онај ко се бори за ослобођење своје земље, онај који се бори против инвазије и експлоатације или одлучно против колонијализма, никад се не може описати као терорист” (5). Напоменимо да се и Маригела борио за сасвим сличне идеале, али је његово становиште очигледно било друкчије: тероризам се морао и могао примењивати али се и даље звао тероризам; његова је примена међутим, у том случају била морално и политички оправдана, па терорист (иако је остајао терорист) није могао да се осуђује јер су га узвишеност циља и немогућност примене других средстава чинили позитивном личношћу.

С обзиром да је свака дефиниција делом ствар конвенције у смислу да треба да јасно изрази шта „обично” „већина људи” подразумева под једним термином, вероватно је узалудно доказивати да би се и даље тероризмом могао називати један метод, један начин поступања, без обзира да ли се одобрава или осуђује, а да се његова морална, политичка и правна процена учини зависним од контекста у коме се примењује, што би одговарало ставу да ниједно средство, само по себи, није ни добро ни лоше, ако се не познају циљ и услови примене.

Потражимо неке аналогije. У прилог одвајања вредносног и безвредносног говориле би, рецимо, ознаке какве су „лишавање слободе”,

(3) Л. Троцки, Тероризам и комунизам, у: К. Кауцки — Л. Троцки, *Тероризам и комунизам*, Београд: Филип Вишњић, 1985, стр. 123 и даље.

(4) *Minimanuel of the Urban Guerilla*, Хавана: Tricontinental, б. г. стр. 46—47.

(5) Нав. код Schmid, нав. дело, стр. 100.

или „одузимање туђе ствари без накнаде“; они могу бити и „добри“ и „лоши“, законити и незаконити. Међутим, већ код термина „убиство“ или „убити“ настају тешкоће. Иако има убистава која су санкционисана (рат, самоодбрана, извршење смртне казне) постоји инстинктивна несклоност да се за легитимно усмрћење употреби израз „убиство“ па се уместо тога користе разни еуфемизми. Слично је и код савременог тероризма: увек ће се за истог човека, који је учинио исту ствар, на једној страни тврдити да је терорист а на другој да је „градски герилац“, „борац за слободу“, „устаник“ итд. Аналогија с ратом (где је убијање допуштено, али се најчешће тако не назива) доводи и до логичког закључка да се многи оптуженици које званични органи терете за акте тероризма, пред судовима бране да су ратни заробљеници и као такви траже повлашћени третман.

И заиста, они који се залажу за безвредносну дефиницију тероризма увек ће бити суочени с примером где им је тешко да ту реч изусте, јер би наишли на оштру осуду средине или изазвали тешке неспоразуме. Како је то Душан Вилић показао, користећи један рад потписаног као пример, већ је тешко тврдити да се алжирски народнослободилачки покрет бавио и тероризмом, а сасвим немогуће и да је било терористичких аката у борби против нацистичких окупатора и њихових помагача у окупираној Европи у другом светском рату (6). Ово, међутим, указује на још један проблем, на коме ћемо још морати да се задржимо, а то је разлика између тероризма и герилског или партизанског рата. Другим речима, како спречити да се поједини поступци у герилском рату као облику масовне борбе изолују од контекста, атомизирају и прогласе за акте тероризма. Међутим, и даље остаје питање зашто герилски и партизански рат нису ружне речи (иако има герилаца који се боре за врло мрачне циљеве) а тероризам јесте?

Објашњење треба вероватно потражити на другој страни, на коју се до сада обраћало мање пажње. За разлику, наиме, од малочас изнетог става да су средства сама по себи вредносно неутрална, постоји и традиционално мишљење како сва средства нису допуштена, без обзира на узвишен циљ и тешке околности. Нека су средства, тврди се, сама по себи таква да их никакав циљ не може оправдати па се макијавелистички став према коме циљ оправдава средства одбацује не само као неморалан него и, практичније, као шкодљив по циљ. Карактеристично за ово становиште је Гандијево учење о „чистоћи средстава“, његово веровање да се насиљем не може створити ненасилно друштво. За разлику од Лењиновог становишта да је ирелевантно је ли тероризам моралан или неморалан, јер је он за раднички покрет и онако нецелисходан, ово је становиште друкчије. Према једној варијанти, тероризам треба одбацити јер је неморалан сам по себи, а по другој, коју Никола Милошевић назива „праксолошком“, тероризам не може да води прогресивним циљевима, ослобођењу друштва и демократији (7). Другим речима, средство је или лоше *per se* или може да служи само лошим циљевима. Није чудо што смо најближе аналогije с коришћењем термина нашли у области разних

(6) Д. Вилић, *Идеолошки мозаик савременог тероризма*, Београд, НИО Пословна политика, 1985, стр. 26—27.

(7) Н. Милошевић, *Марксизам и језуитизам*, Београд: С. Машин, 1986.

ознака за лишавање живота: као што је познато, постоји проширено уверење да је човеков живот светиња и да не може бити оправдања за његово одузимање.

У свести најширег круга људи тероризам по правилу подразумева угрожавање живота. Као и код убиства, његова оцена ће (сем код оних који принципијелно одбијају свако одузимање живота) зависити не од самога поступка, него од његовог ширег значења, па ће се тероризмом, просто речено, називати само онај акт који је уза све то неприхватљив на основу неког другог мерила, правног, моралног или политичког.

Ово и не би представљало толику тешкоћу када би се дискусија водила само у оквиру једне хомогене средине. Национална законодавства — иако не сва — дефинишу као терористичка само кривична дела која погађају дотичну државу. Иако су такве дефиниције неспорне за њихове судове, оне не одређују тероризам уопште, а нарочито не када се догађа у иностранству и погађа стране интересе. У њима нема, рецимо, никада дефиниције „државног тероризма”. Такве, кривичноправне дефиниције, уосталом, немају ту намену. Могуће је, међутим, иако нешто теже, постићи сагласност у једној средини и у незваничним одређењима тероризма из простог разлога што су вредносне оцене сличне, чак и када су изражене речима које се могу иначе различито тумачити, као што су „прогресивни”, „ослободилачки” итд.

У данашњем свету, овакав напор може бити користан, али није довољан. Опште је уверење да је оно што се назива тероризмом добило међународне димензије, ако ни због чега другог, а оно због међународног кретања и сарадње терориста и потребне међународне сарадње у сузбијању тероризма. Ово има теоријске и практичне последице. Теоријске су у томе што и истраживање тероризма, као и наука уопште, морају бити интернационални и засновани на могућности споразумевања. Практичне су пак што сузбијање тероризма подразумева међународни споразум о томе шта је терористички акт, дефиницију која ће за све бити иста и неће се ослањати на појмове који се различито схватају или не схватају на различитим местима. Борба против тероризма, без обзира шта он значио, али ако се сматра лошом, патолошком појавом, подразумева како превенцију тако и репресију. Превенција није могућа без научног истраживања узрока тероризма и околности које му погодују. Ово истраживање, пак, није могуће без основне сагласности о томе шта је тероризам, од чега зависи и репресија, јер треба заједнички, на међународном плану, одредити појам деликта чији ће се извршиоци заједнички гонити и кажњавати.

Интернационализација дискусије о тероризму коначно компликује проблем дефинисања јер је број *дефиниенса* чије значење сви прихватају све мањи. Карактеристична за ту дискусију и сасвим природна јесте склоност да се свима наметну своји интереси и приоритети, убеђења и предубеђења. Пошто је, како смо видели, реч о имплицитној осуди, треба већ кроз дефиницију прибавити имунитет симпатичнима а осудити несимпатичне.

II

Пошто смо указали на атмосферу у којој се води расправа о дефинисању тероризма и на тешкоће које стоје на путу споразумевања (чак и када научници немају никакве политичке мотиве, већ су само оптерећени својом културном припадностју), нећемо набрајати и критиковати све дефиниције тероризма понуђене у литератури да бисмо на крају дали своју, већ ћемо кренути нешто друкчијим путем, који ће нам, вероватно, омогућити да укажемо и на оне тешкоће дефинисања о којима до сада нисмо говорили.

За основу ћемо узети оне елементе који се чешће понављају у до сада датим дефиницијама терора и тероризма.

Изазивање страха и других психичких реакција. — Овај елемент дефиниције тероризма помињемо на првом месту не зато што о њему постоји једногласност него што се логички намеће због етимологије саме речи. Као што је опште познато, реч „терор“ ушла је у политички речник преко француског језика, где је почела да означава политичке методе карактеристичне за једну фазу француске буржоаске револуције и, као „бели терор“ за мере предузете против револуционара приликом рестаурације монархије у Француској 1815. године. У француском и још неким језицима одговарајућа реч (*terreur, terror*) задржава и своје оригинално значење јаког, екстремног страха и потиче из латинске речи „*terro*“, која покрива слично семантичко поље. Њено је порекло у индоевропском корену „*tras*“, који значи и дрхтање и стање страха и у основи је наше речи „трести се“.

Робеспјер (Robespierre) и његови јакобински истомишљеници веровали су да се револуција не може одбранити од непријатеља и консолидовати се, ако се њени противници темељито не застраше и тако не одврате од опасних акција. Ово се застрашивање, сматрали су, не може постићи уобичајеним мирнодопским мерама, које карактеришу сразмерно благе казне после спорог и пажљивог поступка пред судом који је „непристрасан“, тј. није ни на страни државе ни на страни оптуженог. Казне су морале бити врло оштре (смрт) а поступак врло брз и пристрасан, дакле, у рукама тела које није судско, већ револуционарно. Сврха терора није била кажњавање ухваћених контрареволуционара, већ паралисање потенцијалних. Отуда невиност у строгом смислу речи није била битна — важно је било да се код свих оних који би имали склоности да раде против револуционарне власти изазове стање парализујућег страха указивањем на очигледну и велику опасност контрареволуционарног понашања.

Основна сврха примене жестоких репресивних мера почела је тако да се узима као битно обележје терора, па су све појаве сличне онима из 1793. почеле да се називају терором. Међутим, када се ова ознака, у виду „терора“ или „тероризма“ почела да примењује и на начине борбе против режима, и даље се сматрало и сматра да је тежиња ка изазивању страха њихово битно обележје. Ако таква намера не постоји, акт није терористички. На томе је, на пример, заснована суштинска разлика између акта тероризма и политичког убиства. Ово последње постоји када се из политичких разлога физички ликвидира жртва, а да се при том нигде не изазове осећај страха, као нпр. приликом убијања политичких конку-

рената, које се некада спроводило међу припадницима исте династије а данас између властољубивих политичких истомишљеника.

Уношење страха у дефиницију тероризма може се, међутим, критиковати на неколико начина.

Пре свега, изазивање страха није само обележје владања које се назива терористичким. У политичким односима, страх се користи много чешће но што се претпоставља, и у областима које нико не означава као терористичке. Унутар државе, изазивање страха означава тзв. генералну превенцију криминала, тј. очекивање да ће прописивањем кривичних санкција и њиховим извршавањем над једним бројем прекршитеља (у правној држави оних који су „ухваћени“ и чији се деликт може доказати) бити застрашени потенцијални извршиоци. И по својој формулацији, кривична санкција је најчешће претња: ако се деси хипотеза (забрањено понашање), извршилац ће изгубити неко лично добро, од дела имовине, преко слободе па до дела тела или живота. Претпоставља се да је рационална држава заинтересована да до извршења кривичних дела уопште не дође: било би зато логично да се ове претње уопште не испуњавају. Међутим, оне морају и даље да постоје у закону а, ако извршена дела показују да нису биле сасвим ефикасне, ухваћени извршиоци морају се кажњавати, не толико да би се деловало на њих саме, колико да би се свима другима показало да ће се претње озбиљно остваривати.

Страх од санкције, дакле, обезбеђује жељено понашање. При том је јасно да се страх не изазива код свих, него код оних који би иначе били склони да се противправно понашају. Отуда свака претња казном адресира различите групе, оне, наиме, који се не уздржавају од конкретног поступања из других разлога (моралних и идеолошких уверења, одобравања социјалног или политичког циља итд.). Зато ова димензија застрашивања, које постоји у свим познатим облицима државе, није свуда једнако уочена. Највише се може запазити код оних где се конформно понашање постиже само застрашивањем, а то је код поступака које је сразмерно често у политичкој сфери, односно тамо где се влада, уместо на свој легитимитет у очима становништва, штити кривичним санкцијама против својих противника.

Иако се, дакле, све државе служе овом врстом изазивања страха, нико све њих није зато назвао терористичким, већ се ознаке као што су „терор“, „систем терора“, „владавина терором“ или „државни тероризам“ користе само у драстичним и упадљивим случајевима. Историјски говорећи, терор се примењивао или у револуционарним ситуацијама, где нова власт није била консолидована, како с обзиром на снагу противника тако и на културну заосталост становништва (које још није схватило праве мотиве за конформно понашање) или у супротним стањима, где се стара власт по сваку цену жели сачувати, иако је изгубила легитимитет и од ње се отуђила већина становништва.

Из овога се може видети да само изазивање страха није било битно за квалификовање неке власти као терорске, већ да су били потребни неки други елементи. У том погледу можемо да уочимо два правца. Један се слаже са схватањем о иманентној природи средстава и означава терорским застрашивање казнама које су нечовечне. Тако постоји склоност да се терором назове свака владавина која се ослања на претњу сакаће-

њем и мучењем и на одговарајућу праксу. Други правац тражи решење у недискриминисаности застрашивања, која најчешће има смисао формалног или стварног одсуства законитости. У таквим системима, казне (обично драконске) не погађају само „криве“ (макар то било у најформалнијем смислу) него и све „сумњиве“, „објективно криве“ или било које друге које државни апарат изабере зато што верује да се тако може најбоље застрашити становништво (8).

Због свега тога, терор не изазива обичан страх, који је нормална реакција на угрожавање, већ ирационалну стрепњу пред нејасном, неодређеном и непознатом опасношћу, осећањем које се у психологији назива анксиозношћу.

Дефинисању тероризма помоћу страха може се приговорити још из једног разлога. Терористички акт, наиме, не изазива само страх, него је срачунат и на друге психолошке реакције. Штавише, публика која је сведок терористичког акта може се у том погледу поделити на више група. Једна, која се највише поистовећује са жртвом, треба да се застраши да би се одвратила од акције или натерала на понашање које иначе не би прихватила. То су сви они које терорист посматра за сметњу или противнике. Међутим, често се губи из вида да се тероризмом делује бар на још две групе. Прва од њих састоји се од већ постојећих истомишљеника, које треба *охрабрили*. Терористички чин код њих не изазива ни страх ни друге неповољне одговоре, него одушевљење и ентузијазам. Он за њих значи једну у низу победа и обећање нових. Када је реч о нападу на постојећу власт, добрим избором жртве може се постићи осећај моралног задовољења, раван ономе да правда ипак побеђује. Поред тога, непријатељ се представља као рањив и неотпоран. Слична запажања важе и за терор „одозго“. Врло често владавина терором ослања се и на део становништва, који је уз власт и радује се њеној одлучности у обрачуну с непријатељима. Већ је јакобински терор био масовно подржан. У том смислу су и бољшевици били за терор већине над мањином, све док Стаљин није сасвим избрисао разлике између присталица и противника револуције. И Хитлер се ослањао на масу Немаца која је одобравала његове поступке.

Друга група се терористичким актом тек жели придобити. Поруча упућена њој нешто је сложенија, али се првенствено састоји у саопштавању сопствене снаге и моралне надмоћи а слабости и беде друге стране. Терорист који се бори против власти хоће да покаже да је она без снаге и ауторитета и да јој се не треба покоравати. Државни терорист позива „мирне грађане“ да се ставе на страну јачега. У најновије време поруче су често упућене иностранству и у њима има најмање застрашивања а највише позива на саосећање и подршку. Ово је посебно упадљиво када је акт скопчан са жртвовањем терористе, чиме се тежи утиску како је ситуација која га наводи на дело неиздржива те се и уз подршку страног јавног мњења мора мењати. У овом погледу постоји разлика између државног и противдржавног тероризма: владе по правилу не мисле да се препоруче иностранству својим терором — оне га обично негирају и крију. Међутим, терор некада комуницира чврстину у очима савезника —

(8) Вид. E. V. Walter, *Terror and Resistance*, Oxford University Press, 1972, стр. 25. В. Димитријевић, *Страховлада*, Београд: Рад, 1985, стр. 135 и даље.

ноторна је, рецимо, склоност САД да подржавају десничарске диктаторе јер многим утицајним Американцима они представљају бољу гаранцију против продора „комунизма” него демократске владе, које изгледају „слабије”.

Иако није реч о потпуној дефиницији, можемо се сложити с Ароном када каже да се „један акт насиља назива терористичким када су његови психолошки ефекти у несразмери с његовим чисто физичким учинком” (9). Овај психолошки ефекат је „тајна” тероризма. Његов се утисак не може мерити бројем жртава и нанесеном штетом, него обимом реаговања у људским психама. Он чини тероризам економичним оруђем, којим могу располагати и групе са мало људи и средстава. Због овога се, опет, по жестици терористичке акције не може судити о политичкој снази терориста.

Битна особина тероризма јесте напор да се изазову јаке психичке реакције, које се не састоје само у страху.

Насиље. — Ако је судити по мери сагласности, насиље је најбитнији елеменат дефиниције тероризма. Није терористички сваки поступак који изазива страх, него акт насиља који тако делује.

Да ли сви мисле тако? Испоставља се, наиме, да ни појам насиља није лако одредити. Пре свега, постављају се два питања.

Прво настаје због склоности да се насиљем означи, као и код тероризма уопште, само оно средство које је „лоше” и недопуштено. За „добро” насиље код нас се препоручује израз „принуда” (10). Сличне проблеме имају и страни аутори. Чини нам се да питање није тако драматично и да насиље не треба везивати само за негативне призвуче, као што се види из сасвим прихватљивих тврдњи да постоји „револуционарно насиље” и да држава има „монопол насиља”. У нашем случају, ово питање можемо оставити по страни, јер ћемо и иначе морати да се бавимо разним мерилима за допуштеност и недопуштеност терористичког акта.

Друго је питање да ли се под насиљем подразумева само „физичко” насиље, тј. како то Гар (*Gurr*) каже „*намерна употреба силе ради физичког повређивања и уништавања*” (11). Иако је прва асоцијација таква, проширено је мишљење да је појам насиља шири. У *Политичкој енциклопедији* се с насиљем у вези тврди да „сила која се употребљава првенствено је физичка, али може бити и друга” (12), а у *Социолошком лексикону* се, као друго могуће значење речи „насиље” помиње насиље у ширем смислу, које „се врши и другим средствима, а не физичком силом (духовно н.)” (13).

И у светској литератури, тежња ка проширивању појма насиље упадљива је. Поред физичког насиља, много се говори о психолошком насиљу (или психолошкој принуди), где се не мисли само на претњу физичким насиљем, него и на савлађивање отпора људи тиме што се лишавају праве воље, што се постиже индоктринацијом, „испирањем мозга”

(9) Нав. код Ф. Wilkinson, *Political Terrorism*, London: Macmillan, 1974, стр. 13—14.

(10) *Политичка енциклопедија*, Београд. Савремена администрација, 1975, стр. 623.

(11) Т. R. Gurr, *The revolution-social change nexus, Comparative Politics*, 1973, стр. 359.

(12) Вид. нап. 10.

(13) Београд, Савремена администрација, 1982, стр. 391.

и пропагандом (14). Најшири појам насиља предложио је *Галтунг* који у том погледу има много следбеника (15). Реч је о „структурном насиљу”, које може бити опредмењено бивше физичко насиље, али у сваком случају представља стање у коме је људска јединка онемогућена да оствари своје телесне и менталне способности. На појам структурног насиља треба обратити нарочиту пажњу у вези с тероризмом, јер у очима многих организација и група, које су се применом физичког насиља супротстављале постојећем „мирном” поретку и зато бивале оптужене за тероризам, њихово деловање било је оправдано јер су по свом мишљењу одговарале насиљем на насиље. То је нарочито карактеристично за западноевропске „ултралеве” групе, као што је нпр. Фракција првене армије у СР Немачкој. Оне су тако одбијале приговор што прибегавају насилним методама у друштву у коме постоји грађанска демократија и нема терора власти.

Теорија о структурном насиљу дала је корисне доприносе истраживању мира у смислу трагања за „позитивним миром”, који није пуко одсуство рата, али је питање да ли доприноси рашчишћавању појмова у друштвеним наукама уопште, а у вези с тероризмом посебно. Пре свега, појам структурног насиља је асиметричан: извршилац структурног насиља може бити само група или класа на власти, али не и њихов противник. С обзиром да је тешко указати на друштво у коме појединац може развити све своје потенцијале, могло би се тврдити да су сви пореци насилни, што није ништа друго до понављање тврдње да је свака држава апарат организованог насиља. Лако је онда отићи даље и рећи да је сваки до сада познати политички систем терористички, чиме би појам тероризма постао излишан.

Поред тога, није јасно у чему се појам структурног насиља разликује од појма отуђења, које је — по Марксовом мишљењу — судбина човека у класном друштву. Овај филозофски појам може објаснити узроке тероризма, али је тешко видети како би допринео његовој дефиницији. Ако би се тврдило да је свако друштво у коме су појединци отуђени терористичко, морало би се закључити да су таква сва постојећа друштва у мањој или већој мери, или бар сва она у којима постоји приватна својина. Ово ипак — чини нам се — не одговара конвенционалном значењу речи терор или тероризам. Сасвим просто речено: у чему би онда била разлика између Вајмарске републике и Трећег рајха или, данас, између Пиночеовог Чилеа и Швајцарске?

Ако узмемо да насиље и принуда значе исту ствар, испоставља се да је питање у начину деловања на вољу. Постоји велика скала утицања на вољу другог субјекта, које је неминовно због друштвене међузависности. Иако због тога и појединци и друштва (у међународним односима) бивају доведени у ситуацију да се одричу својих интереса и да бирају понашање које им не годи, није свако утицање на вољу принуда. Пре се може рећи да је то савлађивање туђе воље тако што се она занемарује, тако што се онемогућава вољи да се образује, тако што се она мимоила-

(14) Код нас З. Исаковић, Тезе о основним облицима примене силе и доминације у савременим међународним односима, *Југословенска ревија за међународно право*, 1983, стр. 29 и даље.

(15) J. Galtung, A structural theory of aggression, *Journal of Peace Research*, 1964, стр. 95 и даље. A. J. R. Groom, Coming to terms with terrorism, *British Journal of International Studies*, 1978, стр. 65.

зи. Принудитељ или сам добија шта жели или другога *приморава* да му се покори, хтео он то или не. Код принуде нема убеђивања. Да би се то постигло, принуђени се физички спутава, уништавају се његова најважнија добра или се прети њиховим непосредним уништењем. Врхунац такве принуде је уништење објекта принуде, али оно у политици није рационално када је циљ принуђивања владање, које није замисливо ако принуђени и даље не постоји. Зато је претња уништењем, појачана физичким притиском, лишењем слободе, наношењем бола, чешћи облик принуде (16). Принуда није дословно физичко онемогућавање понашања које би се иначе желело, али је практично, узимајући особине, осетљивости и границе издржљивости просечног човека, равна томе.

С тероризмом у вези, овакво одређење насиља и принуде изгледа довољно. Шира, пренесена значења, где се под насиљем подразумева свако ограничавање а под принудом и ситуације где је воља само привидна или лажна, наметнута суптилнијим методама, могу да буду релевантна у другом контексту, али нам изгледа да им овде није место.

Зато нам се чини да је битни елеменат тероризма акт насиља, у смислу физичког уништавања или повређивања, или непосредне претње њима.

Политички циљ. — Већина истраживача тероризма слаже се у томе да терористички акт има политички циљ Међутим, већ сама околност да се често говори о *политичком* тероризму, па се тако насловљавају и књиге и чланци, говори да у том погледу не постоји једногласност, јер се очигледно претпоставља да постоји и неки други, неполитички тероризам. Овакво мишљење заступало се често у Уједињеним нацијама, а у једном нацрту дефиниције, који је поднела група несврстаних земаља у Комитету ад хос за међународни тероризам Генералне скупштине УН, као терористички сматрају се и „акти насиља које врше појединци или групе ради личне користи...“ (17). Могли би се и навести примери политичког тероризма, нарочито из праксе организованог подземља, каква је рецимо појава која се у САД назива „*racketeering*“. Ганстерска група, наиме, од свих сопственика локала на „џеном“ подручју тражи редован данак на име „заштите“. Они који одбијају да плате, убијају се да би се застрашили остали. Наводи се и деловање аполитичких фанатичких група, као што је она Џерија Менсона (Manson), које су вршиле свирепе злочине над случајно изабраним жртвама и тиме проузроковало читаве епидемије страха. Колебања су уочљива и код отмице ваздухоплова, међу којима многе немају политички циљ: поред оних где се једноставно тражи новчана накнада, највећи број отмичара једноставно користи насиље да би се превезао до жељеног одређишта.

Гледишту да тероризам може бити и лишен политичког елемента може се приговорити да би без таквог одређења врло велики број насилничких аката могао бити произведен у терористичке, јер сви они изазивају мању или већу меру страха, не само код жртве него и код неког другог. Учестала разбојништва у једном подручју застрашиће све путнике, због појаве патолошког напасника жене неће смети да излазе у ноћним часо-

(16) Види В. Димитријевић — Р. Стојановић, *Међународни односи*, Београд, Нолит, 1979, стр. 293 и даље.

(17) *General Assembly, Official Records, 28 Sess, Suppl. 28, стр. 31.*

вима... Иако се повремено за овакве ситуације, нарочито у језицима где је реч терор задржала и своје првобитно значење, каже да постоји терорисање, ипак се оне не подводе под тероризам.

Тиме што тврдимо да акт насиља може да буде терористички само ако има политички циљ нисмо, међутим, решили најтеже питање: који је циљ политички (18)? Одговор зависи од тога шта се подразумева под политиком, а у том погледу, као што је познато, нема сагласности. Још једном се испоставља да дефиниција тероризма почива на елементима који нису довољно прецизни, иако се — као и код самог тероризма — мисли да се инстинктивно „зна“ о чему је реч.

Остављајући на овом месту по страни дефиницију политике као начина одлучивања о општим пословима и решавања сукоба око коначне (ауторитативне) расподеле добара и задовољавања интереса, свакако можемо политичким сматрати свако утицање на организацију и деловање државне власти, постизање и одржавање те власти унутар државе и односе између држава у смислу испољавања њихове моћи. У бити политике је доминација, али, да ли је свака доминација политичка? Шта је са друштвеном моћи, са социјалном подлогом државног поретка? Многи терористи хоће да мењају друштвени систем или да га очувају, па ни они ни њихове жртве немају формалне везе с државом. Анархисти су бацали бомбе на берзу а савремени терористи убијају банкаре и индустријалце. Можда је стога боље придружити се оним писцима који уместо политичког циља говоре да терорист тежи исходу у области односа снага или моћи (power outcome) (19).

Иако циљ није исто што и мотив, тешко га је објективно одређивати. Сам акт тероризма не говори много о свом циљу. Њега ипак извршилац одређује својим објашњењем. Оваква су објашњења, додуже, код тероризма честа, али нису поуздана. Увек је било обичних криминалаца који су своја дела хтели да оплеменеју лепшим, тј. политичким циљевима. Данас је то актуелно у вези с тзв. нарко-тероризмом у Латинској Америци, где шефови великих организација за производњу и кријумчарење дроге тврде да тако желе да се боре против система (нпр. да ширењем наркоманије подрију САД). Некакво „објективно“ решење било би у политичком значају жртве, али би то квалификовало као терористичке и оне акте где је политичка личност нападнута због неког другог свога својства, а не би узело у обзир ситуације — тако честе за тероризам — где политички сасвим безначајна лица страдају у остварењу неке чисто политичке замисли.

Поред свега тога, терористичка група која има крајњи политички циљ може у остваривању својих замисли пролазити кроз различите тактичке фазе, са међуциљевима који не изгледају политички. Узимање талаца ради добијања откупа може бити условљено само жељом да се дође до новца, али ако се зна да је тај новац намењен политичкој борби, односно финансирању будућих терористичких операција, постојаће склоност да се

(18) Велика аутора једноставно каже да је политички терор такав јер му је циљ политички. Нпр. Тома Живановић: „Les infractions de terrorisme politique sont des infractions qui servent à leur auteur de moyen direct ou indirect de réaliser les buts politiques”. *Actes du Congrès de Droit Pénal, Copenhagen, 1934*, стр. 161.

(19) Нпр. J. Paust, Some thoughts on „preliminary thoughts” on terrorism, *American Journal of International Law*, 1974, стр. 502.

о квалификује као терористичко. Исто то важи за отмице којима се тражи ослобађање затвореника. Иако се при том траже уступци од државних органа, па би према томе свака таква отмица могла бити политичка, она то неће бити ако затвореник чије се ослобођење захтева није политички. Шта тек чинити с ирационалним починиоцима, чији су искази конфузни и бесмислени, иако им је речник „политички“?

Испоставља се, на жалост, да таутолошко дефинисање политичког тероризма као тероризма с политичким циљем, које постоји у безброј дефиниција, није случајно. Тиме што се каже да тероризам мора имати политички циљ не каже се много, сем да се једној врсти аката насиља у одговарајућем друштвеном контексту приписује политички циљ, јер се претпоставља да се њиме желе очувати или изменити постојећи политички и друштвени поредак и однос снага. Другим речима, терористичком акту се придаје много већа пажња ако се верује да он има политички значај, зато што због таквог уверења његове последице могу бити политичке. Поред тога, сузбијање политичког тероризма одувек се сматрало тежим од сузбијања одговарајућег неполитичког деловања, јер ово последње по правилу нема шире подршке у земљи и иностранству. Испоставља се, дакле, да је кључ у реакцији, а не самом делу: тероризам има политичку димензију јер изазива страх у ширем кругу људи, а нарочито међу владајућом или опозиционом елитом, али поред тога постиже и одобравање, хоће и може да делује мобилишуће, што код аката који се перципирају као „приватни“ не постоји.

Избор жртве (предмет насиља). — У великом броју предложених дефиниција спецификум тероризма види се у разликовању објекта насиља и објекта застрашивања. Први се назива жртвом а други метом тероризма. Једна од утицајних оперативних дефиниција, на основу које је до сада сакупљен највећи број података о терористичким актима, одређује тероризам као „примену, или претњу примене, у политичке сврхе насиља које изазива анксиозност и није уобичајено... ако је такав чин усмерен на то да утиче на ставове и понашање изабране групе, која је шира од непосредних жртава... (20)

Као што смо већ поменули, страх који доживљава жртва за терористу је неважан: страх при изненадном усмрћењу може и изостати. Ако он не буде изазван ван жртве, може бити речи о политичком убиству, али не и тероризму. Жртва је, другим речима, инструментална: она и њена судбина су средство да се психолошки делује на друге.

С обзиром да овакав однос према жртви имплицира безобзирност или бар моралну равнодушност терористе, истраживачи тероризма покушавају да проникну у логику терористичке виктимологије. Постоје ли критерији према којима терористи бирају жртве и јесу ли они важни за одређење тероризма?

Када би се терористичка делатност посматрала као потпуно рационално поступање, онда би, с обзиром да је жртва само средство, њен избор био условљен постизањем максималног психолошког ефекта (страха, пометње, ентузијазма итд.) уз што веће избегавање лоших последица по

(20) E. F. Mickolus, *Transnational Terrorism, a Chronology of Events*, London: Aldwych Press, 1980, стр. XIII—XIV.

ствар за коју се терорист бори, или мисли да се бори. Нетерористичка власт, у настојању да прибави поштовање законских норми, примењује насиље само на онима који су извршили унапред законом описана кривична дела. Они су бар „криви“, иако њихово откривање може да зависи од случајности, иако се, поред тога, могу десити и грешке, које се углавном сматрају изузетком.

Терор, међутим, нема такву строгу логику, или је његова логика у високој мери идиосинкратска. У ствари, мало је терористичких покрета који су јасно формулисали ту своју логику као програм, а не као рационализацију већ извршеног чина. Још је Сергеј Њечајев, у свом фамозном „Катихизису револуционара“, на који се позивају и данашњи терористи, сачинио некакву „ранг листу“ будућих жртава, где је, што је карактеристично, предност дао, не „кривима“, дакле најбруталнијим, припадницима елите, већ оним најспособнијима. Италијанске Црвене бригаде тако су поступиле изабравши за жртву Алда Мора, који за разлику од неких других демокришћанских политичара, није имао глас бруталног или корумпираног човека (21).

Као реакцију на рационалну необјашњивост избора жртава, проширено је уверење како је једна од карактеристика тероризма „насумичан“ или „непредвидљив“ избор жртава. Када би то било тако, тероризам би био сасвим ирационална делатност и не би се знало како он постиже друге психолошке учинке сем чуђења, пометње и згражавања. Иако је тачно да су многи терористи били патолошке личности (па отуда њихова логика није јасна другима) или да су терористичке групе биле принуђене да делују тамо где могу, а не где хоће, морамо се ипак потрудити да укажемо на досадашње обрасце њиховог понашања.

Треба одмах истаћи да се често позивањем на природу жртава жели одмах дати и морални суд о тероризму тиме што се указује да не постоји никакво оправдање за њихову виктимизацију. Чести је елеменат дефиниције тероризма да су жртве „невине“. Ова ознака, иако примамљива, не вреди много. Прво, не може се рећи да терористи бирају жртве *само* зато што су невини. Једино је тачно да, због начина извршења терористичких аката, страдају и они који су у извесном смислу невини и да је то за многе терористе (али не све) без значаја. Отуда је овај елеменат важан за одређивање терористичког акта у кривичноправном смислу, али не као појаве уопште, као што се види из самог наслова тачке дневног реда под којом се Генерална скупштина УН бави тероризмом, који почиње речима „Мере за спречавање међународног тероризма којим се угрожавају или одузимају невини људски животи...“

Друго, и теже питање јесте у томе шта у контексту тероризма значи реч „невин“. Када је реч о терористичкој држави, могло би се рећи да страдају невини у кривичноправном смислу, тј. да државни органи примењују насиље противно сопственом праву и, као што то често бива, хапсе, муче и убијају људе који правоснажном судском одлуком нису осуђени ни за какво постојеће кривично дело. Међутим, терористичка држава лако је превазилазила своја сопствена ограничења тиме што је озакоњавала примену аналогije и превентивно лишавање слободе. Недржавни теро-

(21) Види В. Димитријевић, *Тероризам*, Београд: Радничка штампа, 1982, стр. 85.

ристи, међутим, не оперишу према неком свом кодексу, а правни поредак државе против које се боре не признају. Зато је за њих појам кривице умногоме зависан од идеологије, коју усвајају, било да је изричито формулишу или не. У најмању руку, „крив” је сваки политички противник или онај који му објективно помаже, или припадник шире групе на власти. За класно мотивисане терористе, нису невини не само припадници државног апарата (министри, судије, чиновници и полицајци) него и сви припадници владајуће класе, или бар њени најистакнутији представници. За РАФ у СР Немачкој нису никако били невини директор највеће банке, председник удружења послодаваца и главни конструктор ратних ваздухоплова. За националистичке терористе „криви” су сви припадници нације која се сматра угњетачком. Уза све то постоји тенденција да се и равнодушни посматрачи не сматрају невиним: за неке палестинске групе међу њих спадају туристи у Израелу, путници који лете израелским авионима, па чак и сви они чије државе нису дигле глас против тешке судбине палестинског народа.

Зато се и у кривичноправним текстовима избегава реч „невиност” па тако, рецимо, Европска конвенција о сузбијању тероризма, коју је Европски савет усвојио 10. новембра 1976. (отворена за потписивање 21. 1. 1977) у свом чл. 13. тражи да је деликт „погодни лица страна побудама које стоје иза њега”, што је тешко за тумачење ако се не познају побуде терориста. Вероватно то значи да је акт тероризма достојан осуде ако жртва нема никакве везе с оним што терорист хоће да постигне или да нема и не може да има утицаја на постизање његових циљева. Рецимо: шта може један скандинавски турист у Шпанији да учини за то да Баскија добије независност?

Ово се може представити у хипотетичним и крајњим ситуацијама (нпр. убијање деце као апсолутно невиних бића), али се тиме заборавља да терористу не занима жртва зато што може нешто да учини, већ зато што напад на њу може да произведе учинак на друге. Неки терористи, као нпр. руски народновољци, водили су рачуна о невиности жртава само зато да не би отуђили од себе оне које су желели да придобију или да би удовољили свом сопственом моралном осећању или мишљењу већине, али се терористички акт никада није сводио само на казну због кршења неког моралног правила.

Избор жртве мора да има неко значење и зато по правилу не може да буде сасвим случајан. Када је циљ изазивање страха, треба погодити онога с ким се може идентификовати шира група која се жели застрашити и парализати у деловању. Када је циљ придобијање подршке, треба наћи жртву чија ће смрт изазвати осећање задовољства и охрабрениости. Ако су те групе широке, потреба за уском дискриминацијом отпада па је, рецимо, у доба терора јеврејских група, који је претходио стварању израелске државе, било сасвим довољно и „логично” поставити бомбу на пијаци на којој се окупљају претежно Арапи.

Отуда нам се чини да је у праву Торнтон (Thornton) када тврди да је жртва терористичког акта симболична (23). Ако је терористи стало да

(22) Нпр. R. H. Kuperman — D. M. Trent, *Terrorism: Threat, Reality Response*, Stanford: Hoover Institution Press, 1979, стр. 14.

(23) T. P. Thornton, *Terror as a weapon of political agitation*, у: H. Eckstein (ur.), *Internal War*, New York: The Free Press of Glencoe, 1964, стр. 81.

застраши једну групу, он показује извесну меру дискриминативности, али је потпуно насумичан у избору припадника те групе који ће бити жртва. Најбољи пример су униформисана лица у служби државе. То су сасвим различите личности и, ако имају ниже чинове, без великог су утицаја. Оне, међутим, врло упадљиво симболизују поредак и ако се многи од њих осете угроженим зато што су неки, случајно одабрани, постали жртве, терорист мисли да је постигао циљ, јер је истовремено и становништву ставио до знања да је почела борба против система. То важи и онда када терорист само хоће да искинали бес и у својој слабости бира најприступачнију и најслабије заштићену жртву. Такви су, на пример, дипломатски и конзуларни представници државе у иностранству, који у великој мери симболишу државу, мада је тешко видети како могу да утичу на промену политичке ситуације у домовини.

Како постоје и јаки неживи симболи, могло би се претпоставити да „жртва“ терористичког акта може да буде и предмет који се уништава или оштећује. Некада се сматра да је нпр. подметање бомби у празне зграде, пред дипломатска, трговинска или туристичка представништва (која обично носе заставу или грб државе) само облик упадљивог протеста, али не и тероризма — нарочито онда када подметачи, како је то било са „Метеоролозима“ (Weathermen) у САД, пажљиво воде рачуна да не буде људских жртава. Исто се тако мисли да и тешки акти саботаже (као нпр. дизање у ваздух електричног довода за велики град или тровање водовода) не би били терористички ако су тако изведени да нико не страда. Ако се, међутим, има у виду да међу психолошким реакцијама које се тероризмом желе изазвати важно место заузима осећање неизвесности и пометње код „неутралне“ публике, онда је границе тешко повући. Рушењем материјалних објеката може се комуницирати добро адресирана претња будућим насиљем, јер емоционална идентификација са симболичким објектом може бити и јача но са живим бићем. Ако узмемо за пример скрнављење гробова и историјских споменика на Косову, јасно је да они треба да створе осећање угрожениости, неизвесности и несигурности код групе која је за њих везана и чије се иселјавање жели постићи.

Из свега реченог може се закључити да је, додуше, тачно да се тероризам карактерише извесном произвољношћу у избору жртава, али да она није потпуна. Сам терористички акт ипак добија, и у погледу жртве, значење на основу изјаве и поруке самог извршиоца или на основу тумачења у средини у којој се десио. Тек када жртва постане симбол, када представља више но себе саму, могуће су психолошке реакције на којима почива тероризам. У сваком случају жртва терористичког акта није особа на чије се понашање жели утицати, већ је то неко други, од чијег деловања терорист очекује резултате. Свеједно је при том јесу ли његова очекивања реалистична и рационална: зато је толико тешко проникнути у начине на које терористи бирају жртве, али они за дефиницију тероризма нису битни.

Необичност, изузетност, „шокантност“. — Многи проучаваоци тероризма осећају потребу да истакну један елеменат терористичког акта, који је још Торнтон, у својој класичној дефиницији, назвао „екстранормалност“ (24). Многи чак и задржавају тај термин који је код нас тешко

(24) Исто, стр. 75.

преводив и означио би понашање које није уобичајено. Иако се осећа шта је Торнтон хтео да каже, он није успео да одреди екстранормалност.

Да би терористички акт изазвао жељене, јаке ефекте, он треба да има неке особине које га чине упадљивим, неочекиваним, шокантним, способним да привуче јаку пажњу, да изазове интензивна осећања и, нарочито, да неког снажно застраши. Није сваки акт насиља такав, већ је то акт извршен на начин који у датој средини није уобичајен и очекиван. Постоје интензивнији акти насиља, као што је на пример деловање јаке герилске групе, али их нико није назвао тероризмом, мада, рецимо, мора да рачуна на заседу герилаца ако се упути подручјем на коме они делују. С друге стране, у многим се друштвима, чак врло развијеним свакодневно догађају акти виолентног криминала, међутим, они се примају као непријатан, али очекиван део живота.

Постоји природна склоност да се „необичност” тероризма види у његовој незаконитости или друштвеној неприхватљивости. Мислимо да се ту налази део одговора, али да он није потпун. Мерило незаконитости није сасвим погодно, јер прво, власт, нарочито диктаторска, може да забрани шта јој падне на памет па би онда управо терорски режими имали највише могућности да своје противнике оглашавају за терористе, што су они безброј пута покушали (најновији примери су Јужна Африка и Чиле). Проширенији разлог је у томе што су радње којима се изводе акти тероризма у већини држава и онако забрањене: убиство, телесне повреде, отмице, лишавање слободе, уцена итд. Њима управо недостаје нешто да би биле терористичке.

Можда је ближе циљу одговор да је тероризам метод политичке борбе који друштво одбацује јер га сматра супротним неким суштинским правилима игре, правилима цивилизованог понашања. И политичка правила игре, као свака таква правила, имају за циљ постизање извесне мере предвидљивости; ако таквих правила нема, све су ситуације могуће и живот постаје крајње неизванстан. Човек пристаје да зазире од својих противника, очекује нападе с некаквим, макар и криминалним, разлогом, али не и опасност од сваког. Као одговор на поверење, очекује поверење, нада се да ће му племенитост бити узвраћена и да ће му достојанство бити поштовано. Постоји уз то и свест о основним људским правима.

Најлакше је то схватити у аналогiji с тзв. ратним правом. Иако у рату борац очекује да буде убијен и рањен, па према томе такви догађаји нису никакво изненађење, нити су противправни, неки начини вођења борбе нису дозвољени ни према агресору, ни према најљућем непријатељу. Подмуклост (перфидија) се забрањује управо зато што представља злоупотребу племенитих мотива противника. Истицање беле заставе или знака Црвеног крста да би се онда напао противник који поштује такве сигнале значе управо то. Слични су и напади на апсолутне неборце (нпр. децу) или прегња људима који су по дефиницији невини (узимање талаца). Паралеле с ратом у унутрашњој политичкој борби лако се могу показати: најупадљивије је подметање бомби на јавним местима, на којима се случајно окупљају људи, међу којима по правилу нема никога ко се може означити као стварни и снажни противник терориста. Сличне су отмице или дизање у ваздух ваздухоплова који ни по ком својству самe летелице, посаде или путника немају везе с наведеним политичким про-

тивником, или напади на особе чији је посао да одржавају пријатељске додире између држава, било да су то дипломати или спортисти на међународним такмичењима.

Још се једна паралела с ратним правом може потражити у врсти употребљеног оружја. У оба случаја сматра се недозвољеним оружје чији је учинак недискриминаторан, тј. не може се ограничити на рационално изабрану мету. Терористи су, од проналаска динамита, склони средствима која ће и у обичном и у пренесеном значењу снажно одјекнути, без обзира на број и врсту жртава.

Све су ово примери који нам могу показати зашто је тероризам шокантан, али нам не помажу много да издвојимо његову „неуобичајеност” као посебан елеменат. Ствар се своди или на то да су жртве насумичне, што смо већ констатовали приликом расправе о инструменталности жртве, или на то да терористички акт по правилу наилази на моралну осуду. Морални критеријум није, међутим, ни вечан, ни свуда исти, већ у многоме зависи од друштва које га процењује и од услова под којима се води политичка борба. Као што су у рату допуштене репресалије, тако се — са гледишта морала — сматра да противници власти могу неморалним поступцима одговарати на неморалне поступке властодржаца. Има аката тероризма који се сматрају високо моралним, нарочито онда када извршиоци строго пазе да међу жртвама не буде ниједне која није с неког признатог становишта „крива”.

Иако би тако изгледало да необичност није битан елеменат тероризма, мора се напоменути да терористички акт тежи да привуче пажњу и да без тога нема његове поруке, која је за терористу од основног значаја. Елеменат непредвидивости, неприхваћености стога је везан за новину, одступање од уобичајеног. Ако би акти тероризма постали правило, свакодневна појава, не би на крају имали никаквог ефекта, јер ни на кога не би више деловали (томе се приближава ситуација у Либану). Занимљиво је да неки аутори предлажу овакву „рутинизацију” тероризма као лек против њега: наиме, ако друштво не придаје тероризму важност, он је неће ни имати (25). Искуство неких средина, које су, као нпр. Италија, на тероризам реаговале мање трауматично од других (нпр. СР Немачка), говоре да у томе може да има истине. Тероризам је, наиме, сав у својим психичким, а не физичким последицама. Ако се прве терористи ускрате због равнодушности, навикнутости или отупелости људи, тероризам се више неће исплатити као средство политичке борбе. Наравно, терористи се, са своје стране, против рутинизације боре ескалацијом: тражењем нових, дотле непознатих начина извршења својих дела.

Коначно, постоји још један правац којим се може ићи у тражењу разлога за шокантност тероризма. Он почиње питањем зашто се проблем тероризма и сам његов појам појављују историјски касно, тек крајем XVIII века. И раније је било сличних појава (па их истраживачи данас сматрају терористичким, или бар „претечама” тероризма) али оне нису изазивале исте реакције нити су имале посебно име. Дуго се, рецимо, расправљало о тираноубиству, али оно није исто што и модерни терори-

(25) I. L. Horowitz *The routinization of terrorism and its unanticipated consequences*, у: M. Crenshaw, *Terrorism, Legitimacy, and Power*, Middletown: Wesleyan University Press, 1983, стр. 38 и даље.

зам. Шта је заправо разлика? Поред тога што је тираноубиство политичко убиство у уском смислу речи, дилеме у вези с њим нису биле око оправданости одузимања живота било кога човека, већ око допуштености, насилне промене легитимне, богомдане власти. Могли бисмо онда доћи до закључка да се питање тероризма поставља тек онда када такве дилеме почињу да се јављају у односу на сва људска бића. Значи да је тероризам могућ само онда када постоји свест о људском достојанству и основним људским правима. Ако се верује да сваки човек има право на живот, слободу, телесни интегритет итд. онда се и очекује да му они могу бити одузети само у име неких оправданих, виших, интереса и на основу објективног поступка у коме се утврђује лична одговорност. Када то изостане, јавља се осећај несигурности и тескобе у коме друштво не може добро да функционише. Ова правила крше државни органи или носиоци власти газе људска права и не поштују законитост. Ствар је још упадљивија када недржавни субјекти, за које чак ни не постоји претпоставка о формалној легитимности, узимају себи право да људске јединке произвољно лишавају њихових основних добара. Такви су акти непредвидљиви, неоправдани и изазивају несигурност. Потврду за овакав став можемо наћи и у самом понашању неких терориста: они се труде да своје акте учине прихватљивим тако што опонашају неку врсту објективног претходног поступка: својим текстовима изграђују оптужнице против жртава, које држе у „народним“ или слично названим „затворима“, изводе их пред „судове“ и, коначно, о самом терористичком чину говоре као о извршењу пресуде. Монтирани процеси чест су „украш“ државног тероризма.

Злочиначки карактер. — На почетку смо указали на јаку склоност да се тероризмом означи поступање које је само по себи за осуду. У претходном одељку видели смо да се „необичност“ терористичког акта тешко може одвојити од његове неморалности или бар противности духу права и заштите људске личности. У свом најновијем предлогу на бечком заседању Конференције о европској безбедности и сарадњи делегација СССР полази од тога да се „безрезервно осуђују као криминални сви акти, методи и пракса тероризма, ма где и ма ко их вршио“ (26). У овом предлогу нема дефиниције тероризма, па се не зна да ли совјетска делегација сматра да је тероризам злочиначки сам по себи или тек треба сагласношћу држава да буде учињен таквим.

Морамо се опет вратити на мерила. Ако се за основу узме унутрашње право, онда је злочиначки сваки акт који је њима означен као кривично дело. Рекли смо већ да се терористички акти састоје од вршења кривичних дела, али да свако кривично дело, ма колико тешко било, није и терористичко. Поред тога, национална законодавства нису сагласна у утврђивању дела која су криминална. Нека од тих дела, она из области тзв. политичког криминала, забрањена су само када су извршена против конкретне државе. Све ово доводи до тешкоћа у односима између држава. Стране државе нису увек спремне за сарадњу с погођеном државом у гоњењу извршилаца кривичних дела по њеном закону јер их, једноставно, не сматрају довољно опасним. У области екстрадиције постоји познати изузетак за извршиоце политичких кривичних дела, који покрива и из-

(26) SSCE/WT, 99 од 27. фебруара 1987.

вршиоце „мешовитих“ дела, где политички елеменат правда и тешка „обична“ кривична дела, као нпр. убиство. Јасно је да терористи могу да користе овај изузетак и да су га често користили, кадгод се страним органима чинило да је њихово понашање злочиначко по закону државе која тражи екстрадицију, али није такво ако се узму у обзир неке друге околности.

Ако се пређе на терен међународног права, испоставиће се да није могуће рећи да су сви акти тероризма њему противни. Досадашња настојања довела су до тога да се државе које су ратификовале неке међународне уговоре обавежу да издају или саме гоне извршиоце неких аката који се обично сматрају терористичким, као нпр. отмице ваздухоплова, нападе на ваздухоплове, нападе на међународно заштићена лица и узимање талаца. Занимљиво је да, сем у вези с узимањем талаца, ни у једном одговарајућем одговору није употребљен термин „тероризам“. И регионални уговори као што је Европска конвенција о сузбијању тероризма од 27. 1. 1977. примењују исти метод. Ова Конвенција упутила је на тада постојеће уговоре и онемо што је било у њима додала дела која су касније у таквим уговорима предвиђена, као и „деликт“ који подразумева коришћење бомбе, гранате, ракете, аутоматског оружја или бомбе у облику писма или пакета ако то коришћење угрожава лица“ (чл. 1 ф). За разлику од других уговора, који уопште не спречавају уговорнице да у њима дефинисане деликте и могу сматрати „политичким“. Европска конвенција покушава да то постигне, али ипак у чл. 13. допушта државама да изјаве да задржавају право да одбију екстрадицију из тога разлога, мада их позива да приликом оцене „политичког“ карактера воде рачуна о „нарочито озбиљним аспектима деликта“, који се састоје у „колективној опасности по живот, физички интегритет или слободу лица“, у томе да „погађају лица страна побудима за извршење дела“ и да су приликом извршења дела коришћена „сурова и опака средства“.

Изгледа да су у основи настојања да се тероризам међународно-правно дефинише два мерила. Једно, које се тиче само међународног тероризма, јесте у томе да се не дозволи никакво угрожавање важних међународних добара, као што су нпр. одржавање дипломатских односа или међународни саобраћај, ради постизања било каквих циљева. Друго је већ поменута аналогија с ратним правом: одбијање метода који су нечовечни и подли и оружја која имају недискриминативно дејство. Ова су мерила таква да ће и даље погађати све извршиоце описаних дела, без обзира да ли су по неким другим особинама терористи или не. Док би се још могло рећи да је свако узимање талаца терористичко, тврђа да је свака отмица авиона, сваки напад на дипломатског представника или безобзирни напад аутоматским оружјем терористички не изгледа сасвим прихватљива. Творци поменутих уговора су се очигледно мирили с тим да је важно сузбијати неке видове тероризма, иако ће тиме бити погођени и нетерористи, што није никаква штета с обзиром на тежину дела која су извршили. Политички карактер тероризма морао је бити занемарен. На жалост, извесност да ће неполитички, значи нетерористички кривци бити издати или кажњени остаје и даље већа, јер они не могу да се користе привилегијом политичких криваца.

Логика кривичноправних дефиниција не поклапа се с потребама дефиниције у друштвеним наукама. Прва само описује понашање које се

жели сузбити и чији се кривци хоће казнити. Државе то чине по својим мерилима, а у међународној заједници се то ради имајући у виду међународну опасност и могућности споразумевања између држава. Зато ван међународноправне дефиниције остаје низ поступака који се иначе називају терористичким.

Да ли они престају да буду терористички зато што нису изричито означени као кршење међународног права? Шта чинити с оним случајевима када се међународно право крши, нарочито од стране држава, а да се при том такви поступци, као нпр. акти агресије или оружане интервенције, не називају терористичким?

Очигледно је да противправност акта није довољна да би га учинила терористичким. Штавише, још увек постоји могућност да се дела која нису противправна убрајају у акте тероризма. То се дешава у међународним односима и онда када је терорист сама власт.

Постоји низ других мерила на основу којих се наизглед може осудити тероризам. Када се боље погледа, она су таква да тероризам сматрају лошим због тога што нека, или многа, терористичка дела имају извесне лоше особине. Многи терористички акти су свирепи, али не сви. Многи су бесмислени, али не сви. Многе жртве узете су насумице, али не све. Многи акти тероризма су опасни по демократију, али не сви. Терористички акти по правилу не воде друштвеном напретку, али сви такви акти нису због тога гнусни. Тероризам најчешће објективно помаже репресији, али не баш у сваком случају. Итд.

Испитивање целисходности, рационалности и друштвене оправданости појединих аката тероризма није умесно у вези с његовом дефиницијом. За све њих је потребно познавати шири контекст у коме се терористички акт догађа. Изгледа онда да би се требало вратити моралу, као једино способном да се изрази о вредности некога људскога чина, самог по себи. Поред тога што морал није трајна и универзална категорија, испоставља се да и он осуђује тероризам због неких пратећих појава, у првом реду због „невиних” жртава. Ово се опет мора релативизирати, с обзиром на то против кога се, и под којим условима, терорист бори. Јаче се упориште може наћи када се тврди да је морално недозвољена употреба средстава која се уопште сматрају подлим и подмуклим.

Узевши све у обзир, морамо да закључимо да се основе за злочински карактер тероризма не разликују од разлога за његову „необичност” или „екстранормалност”. Одговор, дакле, може бити само историјски: у данашње време преовладава уверење да није оправдано одузимање или личних добара у име некога парцијалног интереса, који самовласно тумачи носилаца тога истог интереса. Ово је могуће само у ширем, општем интересу, који је објективно и уопштено утврђен, и то само у поступку који спроводи суштински и формално легитимисана власт, било да је реч о држави или ентитетима који се у том погледу признају као слични државама (нпр. устаници, ослободилачки покрети). У случајевима када се насиље масовно примењује, као што су то све врсте ратова, под „објективним поступком” треба подразумевати поштовање правила која важе под условом реципроцитета. Отуда, како то показују женевске конвенције од 1949. године и протоколи уз њих од 1977. године, и у рату може бити акција које се сматрају терористичким.

Систематски карактер тероризма. — Извесни писци, као нпр. Карановић (27) сматрају да тероризам треба да буде „систематски и организован”. И заиста, један терористички покрет привући ће пажњу, његова дела добиће значење и у одређеној средини произвести јаче последице тек ако акти буду поновљени и јасно усмерени према неком циљу. Међутим, иако је то правило, не значи да нема изолованих аката који су несумњиво терористички. Пре се може рећи да систематски карактер даје јаче значење низу аката мањег интензитета, који би иначе могли бити протумачени друкчије, и да једну групу која се определила за терористичку стратегију несумњиво квалификује као терористичку. Када су пак поједина терористичка дела сама по себи довољно упадљива, она носе несумњиву поруку. С друге стране, поставља се питање степена тражене „организованости”. Мора ли да постоји велика терористичка организација (оне су ретке), или је довољан сасвим мали број људи? Да ли је „организовање” једног препада (а минималне припреме у смислу организације увек су потребне) довољно, или то треба да буде стална група с извесном хијерархијом и кохерентним програмом?

На ова питања тешко је одговорити у конкретним случајевима. Познато је, на пример, да неки Палестинци верују, или су веровали, да је тероризам погодно средство за измену постојеће ситуације на блиском Истоку, али се исто тако зна да су веће и озбиљније палестинске организације биле против тероризма или су касније одустале од њега. Значи ли то да је сваки терористички акт који се предузме с прокламованим циљем да се погоде израелски интереси, или интереси повезани с њима, или да се помогне Палестинцима, систематски у смислу дела једног система? Отмица брода „Achille Lauro” поставља, рецимо, таква питања.

Још је мање јасно какво ће значење, добити акти који изгледају као дела усамљених појединаца, као што је нпр. убиство председника САД Џона Кенедија (Kennedy) 1963. године. Из овога се случаја види да се посматрачи могу поделити, па неки мислити да је у питању дело организоване групе, које застрашује јер може да значи увод у нова слична дела, или заиста дело изолованог извршиоца (на чему је инсистирала званична Америка, у жељи да смањи политичке последице атентата). Мистерија око тога убиства још траје (да ли су, рецимо, убиство Роберта Кенедија и Мартина Лутера Кинга део истог „система”?), а мистерија око убиства шведског премијера Улофа Палмеа тек је почела. Оцена ће, као често код тероризма, зависити од посматрача, а не од саме природе акта и броја таквих аката. Реакције ће, можда, бити јаче ако се претпостави да је у питању део систематске акције, али она може бити пројектована у будућност: другим речима, већ прво дело може изгледати „систематско”, што нема много смисла, сем као друкчији израз да је, поред жртве, психолошки погодило и ширу групу људи.

Закључак. — Преглед елемената који би могли ући у дефиницију тероризма показао је да и они за које верујемо да су неопходни нису такви да одређују тероризам без даљих прецизирања. Отуда не зачудује што су поједини покушаји дефинисања читави мали есеји, где се опет говори о ономе што тероризам најчешће прати, али не мора бити битно за њега.

(27) М. Карановић, Појам тероризма, *Југословенска ревија за криминологију и кримино право*, 1978, стр. 88.

Не можемо тврдити да смо у стању да овакву ситуацију превазиђемо. Зато као резултат досадашњих размишљања можемо само да предложимо једну радну дефиницију терористичког акта за коју верујемо да ће се односити на највећи број дела која се сматрају терористичким.

Терористички акт би, дакле, био акт физичког насиља чији је предмет изабран тако да изазове јаке психичке реакције (у првом реду страх) код ширег круга људи, у нади да ће оне помоћи да се одржи или промени понашање које је важно за постизање политичког циља, ако такав акт није оправдан општим интересима који су одређени независно од њега и ако није извршен по правилима (правним и другим) која се уобичајено примењују на допуштене видове вршења насиља. Тероризмом би се могао назвати метод политичке борбе путем вршења терористичких аката.

Речи „терор“ и „тероризам“ употребљавају се као синоними, нарочито у језицима који, као наш, немају друго, изворно значење речи „терор“. То се односи и на означавање врста тероризма, нарочито на разликовање терористичких аката које врши држава (односно носиоци власти) од оних које предузимају појединци и недржавни субјекти. Тако се за прву врсту употребљавају како ознаке „терор одозго“, тако и „државни тероризам“ и „терор државе“ или „терор одржавања“, док се акције „приватних“ субјеката означавају као „тероризам одоздо“, „индивидуални терор“ или „агитациони терор“, при чему не треба заборавити да се за терористичке обрачуне између ривала који нису на власти каже да представљају „хоризонтални“ терор или тероризам. Наш би предлог био да се, ради лакшег споразумевања, примена оваквих метода од стране власти назива терором а од стране других субјеката тероризмом.

*Dr. Vojin Dimitrijević,
Professor of the Faculty of Law in Belgrade*

THE NOTION OF TERRORISM

Summary

So far it has been impossible to define terrorism. Some believe the definition to be unattainable, while others (e.g. Laquer) write long books on „terrorism“ without even attempting to determine the subject of their research. In the United Nations and other international organizations representatives of member states have hotly discussed terrorism since 1967 showing quite clearly that they think of different phenomena.

The principal explanation is, probably, the impossibility of value-free discussion of terrorism, which, in turn, breeds hypocrisy. While, in previous times, some political activists admitted that they were at least considering „terrorist“ means, in the recent past, with the honourable exception of Carlos Marighella, „terrorism“ is a pejorative, which cannot be accepted as a label for oneself or one's friends.

It seems to be generally accepted that „terrorism“ is something bad or wrong. This has been an explicit or implicit part of all definitions adopted by diverse legislators. Criminal law definitions of terrorism cannot serve as a useful guidance because they are too narrow in comparison with the „ordinary“ meaning of the word and cover only such acts that are directed against a given state or its interests. International treaties generally do not refer to „terrorism“ at all and tend to suppress certain behaviour, be it „terrorist“ or not (e.g. skyjacking).

One can therefore refer only to some elements of terrorism, widely believed to be its main ingredients.

A terrorist act is intended to *provoke fear or other psychological reactions*.

A terrorist act is an *act of violence*. The target of violence (the victim) is as a rule a human being or a group of them, but it can be a symbolic lifeless object. The psychological reaction is created, not in the mind of the victim, but in the minds of other people, in order to make them passive or more active, as the case may be (the real target of terrorism).

An act of terrorism has a *political aim*. The result in the minds of the target should bring about some change or preserve the political *status quo*. It must be noted that a number of serious scholars and representatives of Third World governments have challenged this proposition. The former question the clarity of the concept of the „political” and give examples of non-political terrorism (e.g. „narco-terrorism”), whereas the latter have attempted to show that non-political terrorism is more heinous than politically motivated violent deeds.

The most elusive element of terrorism is its „*extra-normal*” (Thornton) *character*. It is, namely, an unusual, shocking act. It would be easy to say that it was „illegal”, but for the sad fact that many states may legitimize or criminalize whatever they see fit.

Finally, there have been two types of terrorists. The first, classical, or maybe „old-fashioned”, was moved by moral outrage and attempted to justify or „legalize” their acts. Since Nechaev there has been a more „modern” approach to terrorist practice, based on the most effective use of limited violence. For the former group the victim has to be somehow „guilty” (Vera Zasulich and general Trepnev), while for the latter the victim has either to be the ablest enemy leader (e.g. Aldo Moro) or the symbolic head of the adversary, whose suffering has the highest capacity to inspire fear with people in similar position (Schleyer as the „chief capitalist”). Since, in the eye of the public opinion, terrorists have always been most vulnerable to moralist objections they try to counter them by the relativization of the concept of „innocence”, which has often been combined with some forensic masquerade („people’s courts”, „people’s prisons” etc.)

This is where terrorism of the individuals and non-state groups emulates terror by the government. The use of the syntagm „state terrorism” does not seem to be advisable, for it covers only a small range of acts where the state acts behind, or instead of, non-state terrorists. State terror is a separate theme and in many respects (not the least the number of victims), a much more dangerous phenomenon.

Dr Vojin Dimitrijević,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

LA NOTION DU TERRORISME

Résumé

Jusqu'ici il était impossible de définir le terrorisme. Certains croient que la définition est hors d'atteinte alors que les autres (par exemple, Laquer) écrivent de gros livres sur le „terrorisme” sans même arriver à déterminer le sujet de leurs recherches. Au sein des Nations Unies et d'autres organisations internationales les représentants des Etats-membres mènent, depuis 1967, de vives discussions qui montrent assez clairement qu'ils pensent à des différents phénomènes.

L'explication principale est, probablement, l'impossibilité de mener une discussion sur le terrorisme sans se référer en même temps à des valeurs, ce qui, en revanche, crée une sorte d'hypocrisie. Alors qu'au début certains

hommes politiques admettaient qu'ils réfléchissaient au moins aux moyens „terroristes”, dans la passé récent, à l'honorable exception de Carlos Marighella, le „terrorisme” est un péjoratif qu'on ne peut pas accepter comme étiquette pour soi-même ni pour ses amis.

Il paraît d'être accepté en général que le „terrorisme” est quelque chose de méchant ou de mauvais. Ceci est une partie explicite ou implicite, de toutes les définitions adoptées par de diverses législateurs. Les définitions de droit pénal du terrorisme ne peuvent pas servir d'orientation utile parce qu'elles sont trop étroites en comparaison avec le sens „ordinaire” de ce mot et qu'elles ne comportent que les actes dirigés contre l'Etat respectif ou ses intérêts. Les accord internationaux ne se réfèrent pas du tout, en général, au „terrorisme” et tendent à supprimer certains comportements, terroristes ou non (par exemple, enlèvements d'avions).

Pour cette raison, on ne peut se référer qu'à quelques éléments qu'on croit être sa substance principale.

Un acte terroriste est destiner à provoquer la peur ou d'autres réactions psychologiques.

Un acte terroriste est un acte de violence. L'objectif de la violence (la victime) est, en principe, un être humain ou un group de gens, mais cela peut être aussi un objet symbolique inanimé. La réaction n'est pas créée dans l'esprit de la victime, mais dans l'esprit d'autres gens afin de la rendre passifs ou plus actifs, d'après le cas échéant (le vrai objectif du terrorisme).

Un acte de terrorisme a un but politique. Le résultat dans l'esprit de l'objectif doit causer un changement ou préserver le status quo politique. Il est à noter que certains connaisseurs sérieux et certains représentant des gouvernements du Tiers monde ont mis en question cette proposition. Les premiers examinent la clarté de la notion du „politique” et donnent des exemples du terrorisme non-politique (par exemple, le „narco-terrorisme”) tandis que les derniers ont essayé de montrer que le terrorisme non-politique est plus odieux que les actes de violence ayant des motifs politiques.

L'élément du terrorisme le plus insaisissable est son caractère „extra-normal” (Thornton). A savoir, c'est un acte inhabituel, choquant. Il serait facile de dire qu'il soit illégal pour le fait malheureux que beaucoup d'Etats peuvent légaliser ou incriminer ce qu'ils jugent convenable.

Finalement, il y avait deux types de terroristes. Le premier type, classique, ou, peut-être, „démodé”, a été poussé par l'outrage moral et a essayé de justifier ou de légaliser leurs actes. Depuis Nechaev il y avait une approche plus „moderne” à la pratique terroriste, basée sur l'usage le plus effectif de la violence limitée. Pour le premier groupe, la victime doit être „coupable” d'une manière ou d'une autre (Vera Zasulich et général Trepnev), tandis que pour l'autre type, la victime doit être soit le dirigeant des ennemis le plus capable (par exemple, Aldo Moro) soit le chef symbolique de l'adversaire dont la souffrance a une grande capacité d'inspirer la peur chez des personnes qui se trouvent dans une position semblable (Schleyer comme le „chef-capitaliste”). Etant donné que les terroristes, d'après l'opinion publique, ont toujours été plus vulnérables aux objections moralistes, ils essayent de contredire cela par la relativisation de la conception de „l'innocence” qui a été souvent combinée avec quelques farses juridiques („les cours de peuple”, „les prisons de peuple” etc).

C'est sur ce plan que le terrorisme des individus et des groupes non-étatiques imite la terreur d'un gouvernement. L'usage de le syntagme „le terrorisme d'Etat” ne semble pas recommandable car il ne comprend qu'une petite gamme d'actes où l'Etat agit derrière ou à la place des terroristes non-étatiques. La terreur étatique est un sujet à part et ele est dans plusieurs aspects (dont le nombre de victime n'est pas le moindre) un phénomène beaucoup plus dangereux.